

Analyse, inform and activate

LAKA

Analyseren, informeren, en activeren

Stichting Laka: Documentatie- en onderzoekscentrum kernenergie

De Laka-bibliotheek

Dit is een pdf van één van de publicaties in de bibliotheek van Stichting Laka, het in Amsterdam gevestigde documentatie- en onderzoekscentrum kernenergie.

Laka heeft een bibliotheek met ongeveer 8000 boeken (waarvan een gedeelte dus ook als pdf), duizenden kranten- en tijdschriften-artikelen, honderden tijdschriftentitels, posters, video's en ander beeldmateriaal. Laka digitaliseert (oude) tijdschriften en boeken uit de internationale antikernenergie-beweging.

De [catalogus](#) van de Laka-bibliotheek staat op onze site. De collectie bevat een grote verzameling gedigitaliseerde [tijdschriften](#) uit de Nederlandse antikernenergie-beweging en een verzameling [video's](#).

Laka speelt met oa. haar informatie-voorziening een belangrijke rol in de Nederlandse anti-kernenergiebeweging.

The Laka-library

This is a PDF from one of the publications from the library of the Laka Foundation; the Amsterdam-based documentation and research centre on nuclear energy.

The Laka library consists of about 8,000 books (of which a part is available as PDF), thousands of newspaper clippings, hundreds of magazines, posters, video's and other material. Laka digitizes books and magazines from the international movement against nuclear power.

The [catalogue](#) of the Laka-library can be found at our website. The collection also contains a large number of digitized [magazines](#) from the Dutch anti-nuclear power movement and a [video-section](#).

Laka plays with, amongst others things, its information services, an important role in the Dutch anti-nuclear movement.

Appreciate our work? Feel free to make a small [donation](#). Thank you.

www.laka.org | info@laka.org | Ketelhuisplein 43, 1054 RD Amsterdam | 020-6168294

Energie als maatschappelijk probleem

Redactie
Drs. P. Ester
Drs. F. L. Leeuw

Met een voorwoord van Dr. J. Terlouw

1981 Van Gorcum, Assen

Collectie Stichting Loka

www.loka.org

Gedigitaliseerd 2017

VIII Kernenergie als maatschappelijke splijtstof

Een analyse van een protestbeweging*

prof. dr. E. Abma, drs. H. P. M. Jägers en drs. G. J. van Kempen

1. Kernenergie als maatschappelijk probleem

1.1 Eensgezindheid over kernenergie (1946-1970)

Toen eind 1968 de kerncentrale Dodewaard als eerste op Nederlandse bodem in werking werd gesteld, waren er over de gehele wereld al 63 in bedrijf. Nederland lag achter, zo heette het, maar het vertrouwen dat het land op industrieel gebied niet achter zou blijven was groot en het voornemen om op de ingeslagen weg voort te gaan werd beklemtoond door de feestelijke opening van de centrale door de koningin op 26 maart 1969. Nog in datzelfde jaar werd de kerncentrale Borssele aanbesteed. Toen deze in juni 1973 begon te draaien (over de gehele wereld waren er toen 127 in bedrijf), werd al hardop gesproken over Borssele II en over een kerncentrale op de Maasvlakte. In de Energienota van minister Lubbers van Economische Zaken (1974) werd de bouw aangekondigd van drie kerncentrales die in 1985 in werking zouden moeten zijn en die het vermogen van onze kerncentrales zouden brengen van 500 naar 3500 MW. Nederland leek vastbesloten zijn achterstand in te halen en ook in de kernenergie een moderne natie te zullen worden.

De drijvende krachten achter deze ontwikkeling waren *wetenschap, overheid, electriciteitsproducenten en industrie*, in 1955 voor het eerst in één verband samengevoegd. Het Reactorcentrum Nederland (RCN), thans in vele netwerken hecht verbonden en nauw samenwerkend¹. De interesse voor onderzoek op het gebied van de kernfysica van de kant van verschillende universiteiten kreeg al in 1946 een eigen vorm door de oprichting van de Stichting Fundamenteel Onderzoek der Materie (FOM), terwijl ook de nijverheidsorganisatie TNO (Toegepast Natuurwetenschappelijk Onderzoek) belangstelling voor de atoomsplijting aan den dag legde. In de eerste jaren liep de overheidsbetrokkenheid voornamelijk via het toenmalige ministerie van onderwijs, kunsten en wetenschappen.

Een tweede stimulans om de weg van de kernenergie in te slaan kwam in 1953

* De titel en een deel van de gegevens van dit hoofdstuk zijn ontleend aan de doctoraalscriptie sociologie van Jägers en Van Kempen. Aanvullend materiaal is tot febr. 1980 verzameld door de eerstgenoemde auteur, die ook verantwoordelijk is voor de eindtekst.

¹ C. Urtham, B. de Vries en G. J. Zijlstra, *Kernenergie in Nederland. Een onderzoek naar machtsstructuren*. Groningen 1977. Zie ook hoofdstuk IX van deze bundel.

van de Amerikaanse president Eisenhower die met zijn programma 'Atoms for Peace' de Europese bondgenoten de gelegenheid bood om voor vreedzame doeleinden te profiteren van Amerikaanse know-how en zelfs om kerncentrales en verrijkt uranium te kopen. Dit opende een wenkend perspectief voor onze industrie die een nieuw arbeidsveld en nieuwe exportmogelijkheden zag. De electriciteitsproducenten meenden weldra uit het grondstoffenprobleem te zullen zijn. De overheid ging met voortvarendheid aan de slag, sloot verdragen, stelde een commissie voor atoomenergie in, begon aan de voorbereiding van een kernenergiewet en gaf in de Nota Inzake de Kernenergie van 1957 blijk van haar hoge verwachtingen². Ondertussen verschoof het zwaartepunt van de betrokkenheid steeds meer in de richting van het ministerie van economische zaken³.

De electriciteitsproducenten interesseerden zich al spoedig in de mogelijkheden van atoomsplijting voor de opwekking van electriciteit: de KEMA begon in 1952 plannen voor een eigen proefreactor te ontwikkelen. In 1949 werd de band tussen de electriciteitsproducenten versterkt door de oprichting van de NV Samenwerkende Electriciteitsproductiebedrijven (SEP) die in het begin van de jaren vijftig een commissie instelde om plannen voor de bouw van een commerciële kerncentrale van 150 MW te ontwikkelen. Deze commissie kwam echter tot de conclusie dat 'de kernenergie nog vele jaren nodig zal hebben alvorens een ontwikkeling verkregen is, waarbij het gemotiveerd zal zijn ter voorziening in de stijgende behoefte aan electriciteit als regel tot de bouw van kernenergiecentrales te besluiten'⁴. De electriciteitsproducenten hadden minder hoge verwachtingen dan de overheid en een nieuwe, door de SEP in 1959 ingestelde commissie kwam na een jaar met een plan om een kleine reactor te bouwen waarmee zijzelf en de industrie ervaring zouden kunnen opdoen. Dit plan leidde tenslotte tot de bouw van Dodewaard, in 1965 begonnen door de Gemeenschappelijke Kernenergiecentrale Nederland NV (GKN) en gefinancierd door de electriciteitsproducenten, de overheid en de in 1957 opgerichte Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom).

De vierde geïnteresseerde in de ontwikkeling van de kernenergie was de industrie. In 1959 werd de N.V. Neratoom opgericht als een joint venture voor de productie van kerncentrales en onderdelen ervan. Het belanghebbende bedrijfsleven leunde echter zwaar op de overheid; een in 1960 door de Minister van economische zaken ingestelde Commissie voor de Nucleaire Industriële Ontwikkeling pleitte krachtig voor een Nederlandse nucleaire industrie en

² Nota inzake de kernenergie. Zitting 1956-1957 — 4727.3 juli 1957. Voor 1975 werd een kernenergievermogen van 3000 Megawatt verwacht of wel 35% van het totaal geïnstalleerd vermogen.

³ Deze ontwikkeling zet zich voort. De Landelijke Stuurgroep Energieonderzoek, in 1974 door de minister van wetenschapsbeleid ingesteld, werd opgeheven om in 1977 plaats te maken voor een Raad van Energie Onderzoek onder de minister van Economische Zaken.

⁴ P. J. B. Wasser, Tien jaar Dodewaard — een kwart eeuw publiciteit (Niet gepubliceerde notitie)

voor overheidssubsidies voor de opbouw ervan⁵. De overheid bleek daartoe bereid en tot 1970, toen de bouw van Borssele aan een buitenlandse onderneming werd gegund, verwachtte onze nucleaire industrie complete kerncentrales te kunnen leveren.

De vier partners konden, wanneer zij met plannen naar buiten traden, op instemming, aanmoediging en applaus rekenen. Deden zij een tijd lang niet van zich horen, bleven ontwikkelingen achterwege, dan was kritiek hun deel. Kernenergie was de toekomst, kernenergie was een goede zaak. Toen de plannen voor Dodewaard bekend werden, gingen golven van enthousiasme door het land, en wie zoals Ir. J. P. L. Petri het waagde in een ingezonden brief aan de NRC een aantal kritische geluiden te laten horen bij de aanvang van de bouwwerkzaamheden in Dodewaard, kon erop rekenen als querulant aan de kaak te worden gesteld. Het aardgas in die jaren in steeds grotere hoeveelheid in onze bodem ontdekt, kon niet gauw genoeg op. De spraakmakende gemeente in Nederland had zich vrijwel eensgezind geschaard achter het vaandel van de atoomvoortrekkers, goed gelovig wellicht, maar vol vertrouwen – zoals in die tijd gebruikelijk – in de deskundigen en hun geruststellende verklaringen.

1.2. Splijting van het eenheidsfront.

Omstreeks 1970 echter komt er verandering in het vertrouwen in deskundigen. De milieuverontreiniging werd niet langer gezien en aanvaard als een onvermijdelijk bijverschijnsel van de modern-industriële ontwikkeling, maar als een maatschappelijk probleem waarvoor een oplossing gevonden moest worden, desnoods door niet langer alles wat technisch mogelijk was ook in de praktijk toe te passen. Toen met de bouw van Borssele begonnen zou worden, nam niet iedereen meer genoegen met een louter technologische benadering: een aantal Zeeuwen wenste geen kerncentrale. Zij vreesden een ernstige verontreiniging van het milieu als gevolg van de combinatie van nieuwe industrieën (waaronder de aluminiumfabriek van Péchiney) en de kerncentrale. Zij organiseerden zich in de Commissie Borssele ad hoc of vonden elkaar in de pas opgerichte Vereniging Milieuhygiëne Zeeland en dienden, al in 1970, bezwaarschriften in tegen de bouw van Borssele.

De Zeeuwse groepen kregen al spoedig contact met een werkgroep (kern-)energie die onder de hoede van de Raad voor Milieudefensie werkte aan een alternatieve nota inzake de kernenergie. Een hecht geheel was de werkgroep niet. Zij bestond uit jonge academici uit enkele universiteitssteden, veelal lid van het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers (VWO) of de Bond van Wetenschappelijke Arbeiders (BWA), en enkele milieubeschermers, waaronder kaboutervoorman Roel van Duyn. Velen in deze groep dankten hun

⁵ Rapport aangaande de Industriële Ontwikkeling in het Kernreactorgebied, december 1960.

kritische houding tegenover de kernenergie aan de in Amerika ontstane twijfel zoals die onder meer werd verwoord door Gofman en Tamplin⁶.

De strekking van de alternatieve nota van de werkgroep geschreven na het verschijnen van de Nota inzake het Kernenergiebeleid in maart 1972, was niet direct een verwerping van de kernenergie, maar veeleer een accentuering van de vele onzekerheden en nog niet opgeloste problemen⁷. Het was ook een pleidooi tegen een overhaaste overschakeling op kernenergie, zolang de gesignaleerde problemen nog niet waren opgelost. Op een hoorzitting van de vaste commissies voor kernenergie en voor milieuhygiëne van de Tweede Kamer kreeg de werkgroep de gelegenheid haar standpunt nader toe te lichten. Bij deze gelegenheid werden ook kritische geluiden naar voren gebracht door de Waddenzeevereniging, de Vereniging Milieuhygiëne Zeeland, de Nijmeegse Biologenvereniging en – let wel – de Maatschappij Kritische Klub van medewerkers van het Reactorcentrum Nederland⁸.

De betekenis van de Nota (kern)energie van de werkgroep kan moeilijk overschat worden. Het stuk werd in alle kampen serieus genomen en een antwoord waardig bevonden. De electriciteitsproducenten reageerden met een op grote schaal verspreide brochure Kernenergie en Electriciteit, waarop uiteraard de werkgroep het antwoord niet schuldig bleef⁹. Kritiek op de groep leidde tot een uitgebreid themanummer van het blad *De Ingenieur*¹⁰. En al mocht dan de Vereniging voor Stralingshygiëne de opmerkingen over de gevaren van radioactieve besmetting bestrijden, duidelijk kwam naar voren dat de deskundigen het onderling blijkbaar niet eens waren. Er was ruimte voor twijfel ontstaan.

Een geheel nieuwe impuls kreeg de protestbeweging in 1973, toen ter financiering van de bouw van een snelle kweekreactor in Kalkar een heffing van 3% werd gelegd op de electriciteitsnota van elke aangeslotene¹¹. Er ontstonden centrale organisaties en coalities tegen de heffing en tegen de kweekreactor, overal kwamen plaatselijke actiegroepen (stroomgroepen) op. Er werd gedemonstreerd, er werden handtekeningen verzameld. Duizenden weigerden de heffing te betalen, enkele tientallen werden afgesneden, een enkeling spande een geding aan. De massamedia volgden de strijd, brachten verslag uit van spectaculaire gebeurtenissen, verspreidden het adres waar weigeraars advies konden krijgen.

1973 wordt vaak genoemd als het jaar waarin in Nederland de antikern-

⁶ J. Gofman and A. Tamplin, *Poisoned Power, the Case Against Nuclear Power Plants*. Emmaus, Pa. 1971.

⁷ Kernenergienota, samengesteld door de Werkgroep Kernenergie. Amsterdam 1972.

⁸ Verslag van een openbare hoorzitting, 14 september 1972. Zitting 1972 – 11761.

⁹ Kernenergie en Electriciteit, uitgegeven door de GKN, najaar 1972.

¹⁰ Discussie rondom de kernenergie, themanummer van *De Ingenieur*. Jrg. 85, 12 juli 1973. 577-614.

¹¹ Wet financiering ontwikkeling snelle kweekreactor. Zitting 1972-1973 – 12056, 12076. Zie ook J. Hontelez, De akties tegen de snelle kweekreactor te Kalkar, in: E. Tellegen/J. Willems, *Milieu-aktie in Nederland*. Amsterdam 1978.

energiebeweging is ontstaan. Dit is, zoals we zagen, niet geheel juist. Wel juist is dat de eerste organisaties, opgericht met het uitsluitende doel de kernenergie tegen te gaan, uit 1973 stammen. Juist is ook dat de tegenstelling tussen voorstanders en tegenstanders van de kernenergie andere vormen aannam. Er werd niet langer volstaan met het aanvoeren van argumenten in nota's en bezwaarschriften, men ging de straat op, demonstreerde, mobiliseerde de bevolking. Uit opiniepeilingen sinds 1973 blijkt dat steeds meer mensen een mening hadden over kernenergie en dat steeds meer mensen zich negatief tegenover de kernenergie opstelden¹².

Het is niet onze bedoeling een geschiedenis van de protestbeweging tegen de kernenergie te schrijven; wij zullen hier dan ook niet verder ingaan op de gebeurtenissen na 1973¹³. De volgende paragrafen zijn gewijd aan de vraag hoe de oorspronkelijke eensgezindheid in een zodanige tegenstelling kon omslaan dat de toekomst van de kernenergie onzeker is geworden. Eerst zullen wij een schets geven van de AKB als sociale beweging met bijzondere aandacht voor de heterogeniteit van opvattingen, standpunten en groepen binnen de AKB. Daarna zullen wij de voorwaarden waarvan het succes afhankelijk is analyseren.

2. De Anti Kernenergie Beweging (AKB)

2.1. Sociale bewegingen en protestbewegingen

Voor een analyse van de antikernenergiebeweging is het gewenst de AKB te zien als een sociale beweging. Een sociale beweging is een vorm van collectieve actie a) die gericht is op het veranderen van een aspect van de samenleving of juist op het tegengaan ervan, b) welke gerichtheid voortvloeit uit een complex van opvattingen en standpunten, c) zoals die leven binnen en in actie omgezet worden door een conglomeraat van groepen en groeperingen van wisselende organisatiegraad¹⁴.

Het begrip sociale beweging is zo ruim dat allerlei soorten zeer uiteenlopende bewegingen er onder vallen: studentenbeweging, vrouwenbeweging, arbeidersbeweging, emancipatiebeweging, jeugdbeweging, geheelonthoudersbewe-

¹² Connie de Boer, The Polls: Nuclear Energy, In: *The Public Opinion Quarterly* 41 (1977) 402-411.

¹³ Zie voor de geschiedenis van de AKB o.m. J. Hontelez en W. Combrink, Ontstaan en ontwikkeling van de anti-kernenergie beweging, In: *Socialistisch Perspectief*, april 1977, 14-33. W. C. Turkenburg en W. J. Roos, Op zoek naar een betere besluitvorming over kernenergie in Nederland, In: *TNO Project* 6e jrg. 1978 315-325. Joost van den Broek en Joop Meijnen, De antikernenergiebeweging in Nederland, In: *Paradigma*, Jrg. VIII (dec. 1977) 3-28.

¹⁴ Wij geven er de voorkeur aan sociale beweging te omschrijven in termen van sociale actie (collective enterprise). Wanneer de beweging evenwel belichaamd wordt door één organisatie is de verleiding groot haar te definiëren als 'een onvolledig georganiseerde groep'. Zie J. H. de Ru, *Landbouw en Maatschappij. Een analyse van een boerenbeweging in de crisisjaren*. Diss. Wageningen 1980.

ging, en ga zo maar voort. Maar binnen deze bonte verscheidenheid behoort de AKB, tot een bijzondere categorie, die van de protestbewegingen¹⁵. Het doel van dergelijke bewegingen is beperkt, scherp omlind en alleen te bereiken via een politieke beslissing. Op de vraag of het doel bereikt is, is een duidelijk antwoord te geven. Als het doel bereikt is, verdwijnt de beweging, maar wel kunnen groepen uit de beweging blijven voortbestaan door een ander doel te kiezen¹⁶. Vele actiegroepen bezitten de genoemde kenmerken, maar van een protestbeweging spreekt men doorgaans pas, wanneer het om collectieve acties gaat op nationale schaal, met een tijdspectief van zeker enkele jaren en gevoerd door een veelheid van groepen. Voorbeelden van protestbewegingen zijn te vinden in collectieve acties tegen innovaties zoals de kernenergie, de drinkwaterfluoridering, de genetische manipulatie door recombinant-DNA, maar ook in acties die het schrappen van wettelijke bepalingen (de doodstraf, de strafbaarstelling van abortus) of juist de invoering ervan (bijv. met betrekking tot dierproeven of de jacht) ten doel hebben¹⁷.

Beperkte doelstelling betekent echter niet zonder meer dat er eenheid van standpunt is. Dit geldt zeer zeker voor de AKB waarin de argumenten om bezwaar te maken tegen kernenergie niet voor ieder dezelfde zijn. Daardoor kan het voorkomen dat sommigen alle kernenergie willen uitbannen en de sluiting van Dodewaard en Borssele in hun eisenpakket hebben, terwijl anderen slechts pleiten voor een bezinningsperiode alvorens verder te gaan met het bouwen van kerncentrales.

Beperkte doelstelling betekent evenmin dat de doelstelling niet verbreed kan worden. Er zijn hier en daar wel symptomen waar te nemen die erop zouden kunnen wijzen dat de AKB tendeert een hervormingsbeweging te worden die het gehele energiebeleid wil herzien. Tendeert deze accentverschuiving een kwestie van tactiek. Immers, als aangetoond kan worden dat er voldoende alternatieven zijn voor kernenergie en steenkolen samen¹⁸, verdwijnt de noodzaak om kernenergiecentrales te bouwen of te vervangen door conventionele centrales. Ten dele echter is er wel degelijk sprake van de overtuiging dat, los van het vraagstuk van de kernenergie, een ander energiebeleid dan ontwikkeld door de Arnhemse instellingen¹⁹ en verdedigd door Economische Zaken nodig is.

¹⁵ M. Useem, *Protest Movements in America*. Indianapolis, 1975.

¹⁶ D. L. Sills, *The volunteers*. Glencoe, Ill. 1957. Denk ook aan de Bond voor Staatspensioenering die kans zag na de invoering van de AOW te blijven voortbestaan.

¹⁷ De meeste van de bewegingen die W. A. Gamson onderzocht, zijn gericht op de belangenbehartiging van de leden en zouden buiten onze definitie vallen. Zie zijn *The Strategy of Social Protest*, Homewood, Ill., 1975.

¹⁸ Tegenstanders van kerncentrales, afkomstig uit de milieubeweging, staan allerminst te popelen om over te schakelen op kolencentrales. Zie voor vervuiling door kolencentrales: Uraan of kolen: een kernbeslissing. Informatief no. 12. Scheveningen 1976, p. 18.

¹⁹ Alle nationale samenwerkingsverbanden in de electriciteitswereld zijn in Arnhem gevestigd, vandaar de benaming Arnhemse instellingen. Hun energiebeleid betreft overigens alleen de electriciteit, d.w.z. slechts 20% van alle verbruikte energie.

Beperktheid van doelstelling betekent ten slotte ook niet dat voor alle aanhangers van de beweging de strijd gestreden zal zijn, wanneer het doel bereikt is, want wat voor de ene groep een doel is, is voor de andere slechts een middel. De beweging zal dan echter wel een andere naam moeten krijgen.

Enige verduidelijking in de definitie behoeft voorts de term 'conglomeraat van groepen en groeperingen van wisselende organisatiegraad'. Veel sociale bewegingen worden belichaamd door één organisatie met wellicht daaromheen enkele satelliet-organisaties²⁰. Deze sociale bewegingen hebben een brede doelstelling die slechts door eigen organisaties gerealiseerd kan worden. Wanneer echter de doelstelling zeer beperkt is, kunnen vele organisaties wier hoofddoel op ander terrein ligt, die beperkte doelstelling tijdelijk als neven-doelstelling in hun programma opnemen. Vervolgens kunnen zij op basis van die neven-doelstelling een coalitie vormen en gezamenlijk de realisering ervan nastreven. Daarnaast treffen we een of meer specifieke protestorganisaties aan die samen met de andere organisaties het conglomeraat van groepen en groeperingen vormen.

Zowel tussen de delen van het conglomeraat als binnen die weinige organisaties die specifiek tegen kernenergie zijn is geen hecht doortimmerde organisatie aanwezig. Er zijn geen schriftelijke afspraken ter regeling van allerlei kwesties die kenmerkend zijn voor het meer geïnstitutionaliseerde organisatieleven. Voor de voorbereiding van incidentele manifestaties en acties worden tijdelijke organisaties gevormd, tenzij een van de deelnemende meer gestabiliseerde organisaties als coördinator wil optreden. Voor tijdelijke coalities moeten steeds compromissen worden gesloten; naarmate men meer organisaties in de actie wil betrekken moet er meer water in de wijn worden gedaan.

Zo los gestructureerd is het conglomeraat dat wij antikernenergiebeweging noemen dat het eigenlijk onjuist is te spreken van *de* AKB. Er is niet één organisatie met duidelijke vertegenwoordiging naar binnen en naar buiten, aanspreekbaar en aansprakelijk. Als de overheid in een overlegorgaan of adviesraad een zetel zou willen inruimen voor de AKB, kan de keuze van een vertegenwoordiging slechts een kwestie van willekeur zijn.

In de twee volgende paragrafen zullen wij het heterogene geheel van opvattingen en groepen binnen de AKB nader bekijken. Wanneer wij toch over *de* AKB schrijven, doen wij dit slechts terwille van de bondigheid.

2.2. *Opvattingen over kernenergie in de AKB*

Aan de toepassing van kernenergie voor de opwekking van electriciteit kleven een aantal bezwaren en twijfels. Kerncentrales werken met stoffen die door hun radioactiviteit een gevaar kunnen vormen voor mens en milieu. Enige

²⁰ Denk aan de arbeidersbeweging met daarin organisaties van vrouwen en jongeren, met zang-, toneel-, muziekverenigingen.

radioactiviteit wordt door kerncentrales geloosd, weliswaar zeer weinig in verhouding tot de stralingsbelasting waaraan de mens toch al is blootgesteld en zelfs geringer dan de radioactieve straling van een t.v. toestel, maar voldoende om de vraag te doen opkomen of niet elke extra stralingsbelasting vermeden dient te worden gezien de grote risico's waaraan de mens toch al blootstaat.²¹ Veel ernstiger is het probleem van de opslag van kernsplijtingsafval waarin zich stoffen bevinden die vele tienduizenden jaren uiterst gevaarlijk zijn. Een oplossing voor dit probleem is nog niet gevonden. Een derde probleem betreft de kans op een ongeluk met een kerncentrale van zodanige omvang dat er slachtoffers vallen. Berekeningen hebben geleerd dat die kans erg klein is maar voor velen is Harrisburg een teken aan de wand²².

Van geheel andere aard is de vrees dat kerncentrales geliefde mikpunten van sabotage voor terroristen zullen zijn, waaraan sommigen dan de conclusie verbinden dat ze niet gebouwd moeten worden. Nog op andere manier lijkt misbruik mogelijk: royaal beschikbaar komende splijstof zou gebruikt kunnen worden voor de aanmaak van atoombommen en daarmee de kans op oorlog vergroten. Omdat het vermogen van de mens de samenleving enigszins vreedzaam en veilig in te richten ver is achtergebleven bij zijn vermogen om technische prestaties te leveren, kunnen uiterst gevaarlijke prestaties zoals het bouwen van kerncentrales maar beter achterwege blijven, menen sommigen.

Daarmee komt een derde groep van twijfels en bedenkingen naar voren die wortelt in een gevoel van onbehagen over de richting waarin onze samenleving zich beweegt. Er is toenemende kritiek op onze grootschalige technologie, op onze materialistische, onpersoonlijke en onnatuurlijke leefwijze, op onze begeerte naar steeds meer. Onder hen die een nieuwe, soberder, natuurlijker levensstijl nastreven zullen velen zijn die kerncentrales, summum van technocratie, afwijzen.

Bedenkingen als bovenstaande brengen sommigen tot principiële en resolute afwijzing van kernenergie, maar anderen worden voor het probleem gesteld de voordelen van de kernenergie af te wegen tegen de kennelijke nadelen. Als het al of niet toepassen van kernenergie een kwestie van risicoschatting is, zal het van de verhouding tussen geschatte risico's en energietekort afhangen of men de risico's zal aanvaarden. Veruit de meeste mensen kunnen geen zinnig oordeel vellen over de risico's als gevolg van uit kerncentrales vrijkomende radioactiviteit, maar tot ongeveer 1970 konden zij zich verlaten op het oordeel van de deskundigen en de geruststellingen van de overheid. Thans evenwel wordt ook de stem van de tegenstanders gehoord, waarbij naast deskundige, zakelijke en rustige verhandelingen ook plaats is voor angstaanjagende maar

²¹ De stralingsbelasting van een kerncentrale voor de bevolking in de onmiddellijke nabijheid bedraagt ong. 1 millirem per jaar. De natuurlijke stralingsbelasting bedraagt in Nederland 100-125 millirem/jaar, de extra stralingsbelasting als gevolg van menselijke activiteiten nog eens 40. Stralingsdeskundigen nemen aan dat een stralingsbelasting tot 500 millirem/jaar voor de enkeling onschadelijk is. Zie: Kernenergie en Electriciteit, herziene uitgave 1975.

²² Het ongeluk te Harrisburg gebeurde op 28 maart 1979.

weinig gecontroleerde berichtgeving. In Amerika blijkt herhaaldelijk plutonium, een uiterst giftige stof, gestolen althans verdwenen te zijn. in Duitsland zijn in de nabijheid van een kerncentrale kreupele witte spreuwen gesignaleerd, op het terrein van de KEMA is radioactief afval opgeborgen en blijken kinderen van aldaar wonende employees aan leukemie gestorven te zijn. De schade van Harrisburg zou tot de centrale beperkt zijn gebleven, zo luidt de officiële berichtgeving, maar inmiddels zijn de eerste miskramen gemeld en afwijkingen bij pasgeborenen aan de schildklier.

Dit spel van argument en contra-argument is niet nieuw²³. De tegenstanders zijn echter in het voordeel, want het is gemakkelijker iemand bang te maken dan gerust te stellen. Het zou echter onjuist zijn de argumentatie van alle tegenstanders af te doen met de kwalificatie emotioneel en onzakelijk: ook op zakelijker gronden kunnen de voor- en nadelen tegen elkaar worden afgewogen.

Wanneer de jaarlijkse groei van het elektriciteitsverbruik, dat de laatste decennia 8 à 9% bedroeg tot minder dan de helft daalt, kan men aanzienlijk langer toe met de thans gebruikelijke energiebronnen dan in de prognoses was voorzien²⁴. Een voortgezette energiebesparing kan bijdragen tot nog verder uitstel van het moment waarop onze huidige energiebronnen zijn uitgeput.

Ook is niet iedereen er meer van overtuigd dat voor de toekomst de keuze tussen kolen of uraan het enige alternatief is. Gesignaleerd wordt dat de research eenzijdig op de ontwikkeling van kernenergie gericht is geweest. Daar echter de voorraden winbaar uraniumerts slechts voor enkele decennia toereikend zijn, zal men toch andere energiebronnen moeten vinden²⁵. Daarom kan men volgens velen maar beter zo snel mogelijk het onderzoek naar alternatieve energiebronnen krachtig ter hand nemen.

Voor Nederland geldt nog als bezwaar tegen de toepassing van kernenergie de grote bevolkingsdichtheid. De kans op een ongeluk met een kerncentrale mag dan klein zijn, als zo'n ongeluk in Nederland zou gebeuren zijn de gevolgen voor leven en gezondheid van de bevolking aanzienlijk groter dan in de meeste andere landen.

Bovenstaande overwegingen behoeven niet te leiden tot een absolute afwijzing van de kernenergie. De ervaringen opgedaan met Dodewaard en Borssele lijken geruststellend, de risico's van lichtwaterreactoren gering en aanvaardbaar, de bouw van nieuwe centrales op dit moment echter niet opportuun, aldus de mening van velen die pleiten voor een bezinningsperiode van een aantal jaren.

²³ Zie bijv. A. Mazur, Disputes between Experts. In: *Minerva* XI, 2 (1973) 245-249; E. Ahma, Lering uit Fluoridering. In: *Intermediair* Jrg 15 (1979) 21 september 1979

²⁴ Nota Energiebeleid. Tweede Kamer, zitting 1979-1980 - 15902, p. 54-57.

²⁵ Tenzij men op grote schaal snelle kweekreactoren wil gebruiken, omdat die hun eigen splijtstof kweken uit wat door lichtwaterreactoren niet wordt benut. Met de kweekreactor zijn echter nog geen 'commerciële' ervaringen opgedaan en de bedenkingen ertegen zijn groot. Europa werkt harder aan kweekreactoren dan de Verenigde Staten, omdat het arm is aan uraniumerts.

De AKB in Nederland weerspiegelt deze diversiteit aan meningen en standpunten. We treffen er groeperingen in aan van mensen die de risico's van een overdosis aan radioactieve straling onaanvaardbaar groot vinden dan wel niet willen meewerken aan het uitlokken van terreur of sabotage of aan de verbreiding van kernwapens met daaraan verbonden het risico van een atoomoorlog. Andere groeperingen verzetten zich tegen het type samenleving dat kerncentrales accepteert, hetzij omdat zij af willen van een samenleving waarin economische groei en technologische ontwikkelingen de dominante waarden zijn, hetzij omdat kernenergie een uitdrukking is van de repressieve kapitalistische staat die door de excessieve bewaking, nodig om kerninstallaties tegen terreur en diefstal te beschermen, zal uitgroeien tot een ondemocratische politiestaat. Tenslotte rekenen wij ook die groeperingen tot de AKB waarin de twijfel op dit moment de overhand heeft en die daarom de bouw van nieuwe kerncentrales voorhands verwerpen.

2.3. De structuur van de AKB

De AKB bestaat uit slechts enkele organisaties die de strijd tegen de kernenergie als primaire doelstelling hebben, daarnaast uit vele organisaties die de strijd tegen de kernenergie als neven doelstelling afleiden uit hun primaire doelstelling en tenslotte uit allerlei groepen die om welke reden dan ook de strijd tegen de kernenergie of althans tegen de uitbreiding ervan in hun activiteitenprogramma hebben opgenomen.

Evenals in de Verenigde Staten begon in Nederland het verzet tegen de kernenergie in de milieubeweging en onder maatschappijkritische wetenschappers uit het VWO en de BWA. Hun eerste samenwerkingsverband was de Werkgroep (kern)energie die in 1972 aantrad met een kernenergienota als reactie op de Nota inzake het kernenergiebeleid van de Minister van economische zaken Langman. De groep constateerde het ontbreken van een energiebeleid, bekritiseerde de eenzijdige propagering van kernenergie en pleitte voor een geringere groei van het energieverbruik en voor de ontwikkeling van alternatieve, minder gevaarlijke systemen van energieproductie. De strategie van de groep was gericht op discussie, op argumenteren en overtuigen, niet op acties, demonstraties en manifestaties.

De Werkgroep had geen formele organisatiestructuur, vond onderdak bij de Raad voor Milieudefensie, later de Vereniging Milieudefensie (VMD), en was veeleer een kern van tegenstanders die verspreid over het land woonden en bijeengehouden werden door de niet aflatende activiteit van vooral J. Möller. Omstreeks 1974 loste de groep zich op, maar vele namen duiken op in nieuwe groepen: er blijft continuïteit in standpunten en tactiek. Wij noemen de Stichting Energie en Samenleving (november 1974), thans vooral bekend vanwege de Nieuwsbrief Energie en Samenleving, maar vooral de Bezinningsgroep Energiebeleid, al even los gestructureerd als de vroegere Werkgroep, actief in 1974 en 1975, daarna schijnbaar (en wellicht ook feitelijk) verdwenen om dan

in januari 1980 voor de derde maal met een nota te verschijnen²⁶. Verder moet nog genoemd worden de Initiatiefgroep Energiediscussie, in september 1977 ontstaan uit een initiatief van de Stichting Energie en Samenleving met als taak een opzet te formuleren voor een brede maatschappelijke discussie over energie en over kernenergie in het bijzonder. Ook deze groep behoort tot het complex van specifieke AKB-organisaties dat gericht is op de strategie van het argumenteren en discussiëren, veeleer op het overtuigen van de tegenstander dan op het intimideren. Doordat in de hier bedoelde groepen het accent steeds meer op het totale energiebeleid komt te liggen, kan zelfs de indruk postvatten als zou het hier niet om tegenstanders van de kernenergie gaan.

Die twijfel kan in ieder geval niet bestaan ten aanzien van LSSK, LEK en BAN, die hun onversneden standpunt tegen de kernenergie in vele acties naar buiten uitdragen en die het daaraan te danken hebben dat velen de AKB laten beginnen in 1973 met het ontstaan van de Stroomgroep Stop Kalkar (tegenwoordig het Landelijk Samenwerkingsverband Stop Kernenergie). De Stroomgroep werd opgericht door de milieuorganisatie Aktie Strohalm, waar het LSSK nog steeds een gastvrij onderdak vindt. Het LSSK is thans een overkoepeling van plaatselijke en regionale stroomgroepen, energiecomité's en kerngroepen van de VMD. Het contact wordt onderhouden via vergaderingen. De plaatselijke groepen krijgen tegen een jaarlijkse vergoeding geregeld informatiemateriaal toegestuurd, terwijl zij van het LSSK allerlei posters, affiches, brochures en speldjes voor doorverkoop kunnen betrekken. Het budget van het LSSK wordt er niet ruim van: men moet werken met een bescheiden staf en blijft aangewezen op vrijwilligers en geldinzamelingen voor speciale acties.

Wellicht de meest centrale organisatie binnen de AKB is het Landelijk Energie Comité, het LEK, in december 1975 opgericht door PSP en PPR, samen met de Vereniging Milieudefensie en waarbij verder zijn aangesloten de Aktie Strohalm en het LSSK, de VWO, het Nederlands Instituut voor Volksontwikkeling en Natuurvriendenwerk (NIVON), en de Gezamenlijke Energie Comité's Zuid Nederland, die overigens ook bij het LSSK zijn aangesloten. Verder zijn PvdA, CPN en Hervormde Jeugdraad waarnemend lid van het LEK, terwijl sinds kort ook de Socialistische Partij (SP) en de Internationale Kommunistenbond (IKB) tot de deelnemende organisaties behoren. Het LEK heeft met het LSSK gemeen dat het geen eigen adres heeft, maar gastvrijheid geniet bij een milieuorganisatie, de VMD. Het LEK geeft een bulletin uit dat niet alleen naar de eigen leden gaat, maar ook naar de organisaties die onder het LSSK vallen. Ook het LEK heeft een bescheiden budget en is afhankelijk van de inzet van vrijwilligers. Een hoofdelijke omslag wordt geheven om de gewone kosten te dekken: voor bijzondere activiteiten zijn extra inkomsten nodig. Het LEK

²⁶ Een andere strategie voor het electriciteitsbeleid. In deze nota bekritiseert de groep het Electriciteitsplan 1984/85 van de SEP juni 1979.

lijkt in zijn tactieken minder geneigd de parlementaire weg te verlaten dan het LSSK.

De minst parlementaire AKB-organisatie is echter de voorjaar 1979 opgerichte groep BAN (Breek Atoomketen Nederland) die zich niet als een organisatie maar als een actiemodel presenteert en zich kenmerkt door directe, zij het geweldloze acties. BAN recruteert zijn leden deels uit plaatselijke stroomgroepen en energiecomité's, deels uit de vredesbeweging zoals vertegenwoordigd door Onkruid, Vereniging van Dienstweigeraars en Kerk en Vrede. Het heeft voor het eerst de publiciteit bereikt door het blokkeren van de toegangen tot de ultracentrifugefabriek te Almelo, waarbij enige tientallen deelnemers zich aan de hekken lieten ketenen.

Wij hebben nog geen melding gemaakt van specifieke AKB-organisaties zoals het AKK (Anti Kalkar Comité), het LIK (Landelijk Initiatief Comité) of de BSA (Beweging Stop Atoomplannen). Zij wijken van LEK, LSSK en BAN af in zoverre zij niet als duurzaam bedoeld waren. Het waren veeleer een soort commissies ad hoc, tijdelijke coalities van groepen die hun krachten bundelden voor een speciale manifestatie. Het AKK werd in 1973 opgericht door de Amsterdamse afdelingen van de progressieve partijen. Anders dan voor het LSSK ging de strijd niet tegen de kernenergie, werd niet opgeroepen tot burgerlijke ongehoorzaamheid (weigering de Kalkarheffing te betalen), maar wilde men langs parlementaire weg de overheid bewegen zich uit het Kalkar-project terug te trekken. Toen in 1975 een andere financieringsregeling voor het Kalkar project werd aangekondigd, werd het AKK opgeheven. Het LIK werd begin 1977 opgericht, wederom door enkele politieke partijen, ter voorbereiding van een demonstratie en een handtekeningactie tegen de uitbreiding van de verrijkingsfabriek te Almelo, waarna het spoorloos verdween. De BSA onderging eenzelfde lot; hier ging het om een grootscheepse poging van het LEK om samen met andere organisaties de kiezers bij de verkiezingen van mei 1977 te bewegen te stemmen op een partij die zich tegen de kernenergie had uitgesproken.

Behalve de specifieke AKB-organisaties zijn er zoals gezegd vele andere organisaties die zich in meer of mindere mate tegen kernenergie verzetten en die zich aansluiten bij tijdelijke coalities, manifesteren mede ondertekenen, aanwezig zijn op hoorzittingen, deelnemen aan PKB-procedures²⁷, in hun eigen verenigingsbladen tegen kernenergie schrijven of bij bijzondere gelegenheden partij kiezen. Overeenkomstig de argumenten tegen kernenergie kan enige

²⁷ Een planologische kernbeslissing begint met de publicatie van een beleidsvoornemen, waarop een fase van voorlichting volgt. Nadat belanghebbenden en belangstellenden schriftelijk en mondeling hun commentaar hebben kunnen geven, formuleert de Raad van Advies voor de Ruimtelijke Ordening (RARO) een advies, waarna de regering haar beleidsvoornemen omzet in een beleidsbeslissing. Tot en met de schriftelijke reacties op het Aanvullend Structuurschema Electriciteitsvoorziening is eenvoudig na te gaan, welke personen en groepen zich over het beleidsvoornemen vestigingsplaatsen kerncentrales hebben uitgesproken

classificatie aangebracht worden in de organisaties die wij in de AKB aantreffen. Als eerste moeten de milieuorganisaties worden genoemd. De Aktie Stroom en de VMD zijn we al tegengekomen, we noemen voorts nog de provinciale milieufederaties, de Stichting Natuur en Milieu, de Waddenzeevereniging, alsook de jeugdbonden voor natuurstudie. Het ontbreken van de vereniging van de oudere amateur-veldbiologen²⁸ zou een aanwijzing kunnen zijn dat jongeren meer dan ouderen geneigd zijn te protesteren tegen de kernenergie. De Arjos kwamen we enkele malen tegen, niet de ARP. Verzet tegen grootschalige techniek én tegen kernenergie treffen we aan in maatschappijkritische groepen als VWO en BWA, in de groeperingen rond wereldwinkels, reformhuizen, De Kleine Aarde en onder antroposofen. Voorts zijn we in de AKB allerlei pacifistische en anti-imperialistische groepen tegengekomen, die actief zijn geworden toen de levering van verrijkt uranium aan Brazilië en van reactorvaten aan Zuid-Afrika aan de orde kwam. We noemen het Brazilië Comité, de Anti-Apartheidsbeweging, het Comité Zuidelijk Afrika en het Chili Comité. Afwijzend tegenover de kernenergie staan verder de niet-traditioneel linkse partijen en de kleinere progressieve partijen, terwijl ook vaak delen van de PvdA en van D'66 zich bij protestacties aansluiten. De vakbeweging heeft zich lange tijd buiten de discussie gehouden, maar vooral sinds 1977 begint ook daar de twijfel de kop op te steken²⁹. Ook de kerken, vooral de protestantse, dringen aan op voorzichtigheid³⁰. We herinneren eraan dat de Hervormde Jeugdraad als waarnemend lid is aangesloten bij het LEK. Met de maatschappelijke discussie over de kernenergie in aantocht zal vanuit het centrum van de AKB ongetwijfeld geprobeerd worden de basis verder te verbreden. Tot nu toe is het echter nog niet gelukt de grote landelijke vrouwenorganisaties tot een uitspraak tegen de kernenergie te verleiden³¹.

3. Voorwaarden voor succes

3.1. De opbouw van de eigen organisatie

De kracht en het succes van een structuur als de AKB hangt af van de aanwezigheid van een aantal elementen zoals mankracht, deskundigheid, geloofwaardigheid, financiën, interne communicatie³². We zullen ze achtereenvolgens de revue laten passeren.

²⁸ Bedoeld is de Kon. Ned. Natuurhistorische Vereniging.

²⁹ De Industriebond NVV publiceerde een brochure 'Energie ons een zorg', december 1977.

³⁰ Zie voor berichten, verklaringen en commentaren 'De kerken en de kernenergie', Amersfoort 1978, en voor een bijdrage tot een zorgvuldige discussie 'Kernenergie, de kerken een zorg', Driebergen 1979.

³¹ LEK Bulletin nr. 5, februari 1980.

³² Wij baseren onze analyse op de 'resource mobilization' theory. Zie: John D. McCarthy and Mayer N. Zald, *The Trends of Social Movements in America: Resource Mobilization and Professionalization*, Morristown N.J. 1973, en John D. McCarthy and Mayer N. Zald, *Resource Mobilization and Social Movements: A Partial Theory*, In: *American Journal of Sociology*, Vol. 82 (July 1977) 1212-1241.

3.1.1. Mankracht

Omdat er in de AKB nauwelijks duidelijke structuren te vinden zijn, kan men moeilijk spreken over aantallen leden. Op plaatselijk niveau bestaan de stroomgroepen en energie-comité's doorgaans uit 10 à 12 personen die regelmatig op vergaderingen en bij andere gelegenheden aanwezig zijn, terwijl 1 à 2 man/vrouw al voldoende is om deze kern actief te houden. Om de kern heen bevindt zich een groep van aanhangers die bij bijzondere gebeurtenissen aanwezig is en die enkele tientallen personen kan tellen. Wordt er een grote landelijke manifestatie gehouden, dan kan een lokale groep soms 5 of 6 grote bussen nodig hebben om alle demonstranten te vervoeren. Start men een handtekeningenactie, dan mag al gauw op 1 handtekening per 2 woningen worden gerekend.

De actieve kern bestaat uit vrijwilligers die hun beloning vinden in het werken aan wat voor hen een goede zaak is, in de samenwerking en solidariteit met gelijkgestemden, misschien ook in de waardering die ze van anderen krijgen of gewoon in het plezier van het actief bezig zijn. 'Voor sommigen lijkt het wel een hobby', aldus een wat oudere AKB-er uit Eindhoven. De plaatselijke groepen verschillen onderling enigszins in radicaliteit en activiteitenprogramma maar in veel groepen domineren de jongeren, studenten en scholieren, soms ook de uitkeringstrekkers en verder treffen we er huisvrouwen en nieuwe vrijgestelden in aan.

Mocht er gebrek aan mankracht zijn, dan doet men een beroep op bevriende organisaties die bijvoorbeeld kunnen helpen bij de huis-aan-huis verspreiding van pamfletten. Bij grote landelijke demonstraties wordt veel werk verzet door de kaders van politieke partijen, waarbij in het bijzonder de CPN vermelding verdient.

3.1.2. Deskundigheid

Wie de kernenergie wil bestrijden op grond van de gevaren van radioactiviteit, de kans op ongelukken, de mogelijkheden van afvalopberging, of ook op grond van het gevoerde energiebeleid, dient over deskundigheid te beschikken om tot een dialoog met de 'officiële' deskundigen te komen en althans over de schijn van deskundigheid om onder het lekenpubliek twijfel te zaaien. Het is ons onmogelijk enig oordeel uit te spreken over de mate van deskundigheid die in de AKB aanwezig is, wij constateren dat de dialoog al op gang gekomen is na het verschijnen van het eerste deskundigen-rapport van de AKB, te weten de reeds genoemde Kernenergienota uit 1972. Van de 11 auteurs hadden er 8 een academische graad, van de twee niet academici was een directeur van een energiebedrijf, de ander was voormalig veiligheidsfunctionaris van de kerncentrale Dodewaard. Van die tijd af heeft de AKB steeds over deskundigen kunnen beschikken om op elk stuk van de zijde van de overheid of de Arnhemse instellingen te reageren en is zij er bij herhaling in geslaagd een weerwoord uit te lokken.

Indien toch de deskundigheid inzake bepaalde kwesties in eigen gelederen ontbreekt of indien de eigen deskundigen onvoldoende tijd kunnen vrijmaken, is er nog de mogelijkheid deskundigheid te kopen. Zo heeft het LEK ten behoeve van het Kalkar-proces de Amerikaanse deskundige Richard Webb berekeningen laten uitvoeren over de risico's van de snelle kweekreactor te Kalkar.

Een voordeel van het kopen van deskundigheid is gelegen in de vrijheid die de deskundige dan heeft zich uit te spreken. Wie daarentegen in een afhankelijke positie verkeert kan onder druk komen te staan. Zo zou in 1974 een zaakgelastigde van economische zaken, verbonden aan de ambassade in Washington, in moeilijkheden zijn gekomen, toen hij negatieve berichten over de kernenergie wilde doorgeven³³. In 1975 meldde een bericht in de NRC dat op drie verschillende instituten jonge academici die hun bezwaren tegen de kernenergie niet onder stoelen of banken staken, door hun superieuren gemaand zouden zijn hun protest te staken. Een ministeriële commissie van onderzoek bevestigde dat op één van hen inderdaad ongepaste druk was uitgeoefend³⁴.

3.1.3. Geloofwaardigheid

De AKB heeft niet overal een goede reputatie. Een deel van haar aanhangers laat zich op discussiebijeenkomsten en andere gelegenheden niet zelden kennen als schreeuwerige, betweterige, emotionele insprekers die zich aan procedures en wellevendheid weinig gelegen laten liggen. Dat beeld is echter maar één kant van de beweging, want bij andere gelegenheden wordt juist de geloofwaardigheid en respectabiliteit ervan geaccentueerd door te schermen met de namen van nobelprijswinnaars en andere bekende personen die bedenkingen hebben tegen kernenergie en met minder bekende en onbekende figuren, in het bezit van een academische titel. Het was niet voldoende dat de bezinningsnota van september 1974 was geschreven door 23 personen waarvan er 17 een academische titel hadden, men verwierf zich de steun van nog eens 33 personen die de grondgedachte van de nota onderschreven. Daarvan hadden 31 een academische titel en liefst 19 waren hoogleraar.

In 1975 organiseerde het Verbond van Wetenschappelijke Onderzoekers samen met enkele andere groepen een handtekeningenactie onder academici. De campagne resulteerde op 31 januari 1976 in een paginagrote advertentie, bevattende een open brief aan de leden van de Tweede Kamer onder de titel

³³ De zg. affaire Begemann. Voor een nummer van Washington News had hij enkele kritische interviews gereedgemaakt, maar E.Z. verbood het verschijnen ervan. Ongeveer een jaar later, aan het einde van zijn contractperiode, nam Begemann ontslag. Of dit gevolg was van een verslechterd werkklimaat wordt uit de woorden van de minister van E.Z. niet duidelijk. De naam Begemann duikt echter nog eenmaal op, en wel als medesamensteller van de Tweede Bezinningsnota van de Bezinningsgroep Energiebeleid. (Tweede Kamer, zitting 1973-1974 Aanhangsel 2663, 3211 en 3213, zitting 1974-1975 Aanhangsel 831 en 957.)

³⁴ Rapport Commissie 'Druk op wetenschappelijke onderzoekers', Tweede Kamer zitting 1975-1976, 13767, 8 januari 1976.

'Geef ons het voordeel van de twijfel', getekend door professor H. B. G. Casimir, president van de Koninklijke Nederlandse Academie van Wetenschappen, professor J. Tinbergen en professor J. Pen, beiden econoom, eerstgenoemde ook nobelprijswinnaar, dr. S. L. Mansholt, politicus, dr. ir. W. J. Beek, ondernemer bij een multinational, voorts de theologen professor Verkuyl (p.c.) en Schillebeeckx (r.k.), en ondersteund door 1200 academici, die niet alleen hun handtekening maar ook nog vijf of tien gulden hadden gegeven ter financiering van de advertentie³⁵.

Het is niet ondenkbaar dat met een brede maatschappelijke discussie in het vooruitzicht de geloofwaardigheid van de AKB weer opnieuw zal worden beklemtoond met methoden die speculeren op de 'other-directedness' van de moderne mens³⁶.

3.1.4. Financiën

AKB-organisaties geven geld uit aan allerlei activiteiten zoals het maken en verspreiden van stencils, het huren van lokaliteiten, het aanschaffen van voorlichtingsmateriaal of het kopen van kettingen (BAN). Hoe zuinig men ook is er moeten inkomsten zijn. De vraag is waar die vandaan komen, gegeven het feit dat AKB-organisaties als regel geen ledenorganisaties zijn en geen geregelde inkomsten uit contributies hebben.

Doorgaans kunnen plaatselijke groepen de normale uitgaven betalen uit de winst die gemaakt wordt op de verkoop van posters, stickers, brochures en dergelijke, maar om een redelijke omzet te halen staat men vaak maanden achtereen met een stand op de zaterdagmarkt, is men present op tentoonstellingen en beurzen of gaat men de deur langs. Soms ook wordt een bescheiden overschot gehaald uit de abonnementen op een tijdschrift. Indien de gelegenheid zich voordoet, bijvoorbeeld tijdens de bustocht naar een manifestatie, wordt wel gecollecteerd.

Voor grote manifestaties of acties worden aparte girorekeningen geopend. Er is bijvoorbeeld een Kalkarprocesfonds waarin tienduizenden guldens zijn binnengestroomd en waaruit o.a. de kosten van de deskundige Webb zijn bestreden. Voor de slachtoffers van de in geweld en arrestaties eindigende demonstratie in Malville (31 juli 1977) werd een steunfonds ingesteld waarin 3600 gulden werd bijeengebracht.

Tenslotte vermelden wij dat voor grotere manifestaties soms leningen worden

³⁵ Zie voor tekst van de verklaring en de oproep tot ondertekening Bèta, 11e jaargang (1975) nr. 24, 2 december 1975.

³⁶ De moderne mens zou zich volgens David Riesman in *The Lonely Crowd* (1950) in zijn handelen niet meer in de eerste plaats laten leiden door traditie of door innerlijke overtuiging, maar zijn richtsnoer vooral vinden het gedrag van anderen (vrienden, collega's, vedetten en andere bekendheden). Ons Zuivelbureau speculeert al bijna twintig jaar op de juistheid van deze theorie met zijn campagnes als 'Met Melk meer Mans' en 'Ik drink melk. U ook?'

afgesloten en dat enkele plaatselijke groepen een gemeentelijke subsidie ontvangen.

Ondanks alle gescharrel blijven de inkomsten bescheiden en daarom worden ook de kosten zo laag mogelijk gehouden. In dit verband herinneren wij eraan dat LEK en LSSK onderdak hebben gevonden bij VMD en Aktie Strohalm en dat ook de Stichting Natuur en Milieu en het Nederlands Centrum voor Democratische Burgerschapsvorming soms het secretariaat voeren van een AKB-campagne.

3.1.5. Communicatie

Zelfs in een kleine groep van een man/vrouw of tien dreigt bij velen de aandacht verslappen, wanneer niet voortdurend iets hen aan de goede zaak herinnert. Een van de middelen om de aanhangers te activeren is het vergaderen, het discussiëren over doeleinden en vooral over strategieën. Vergaderd wordt er plaatselijk, regionaal, superregionaal, nationaal, ja zelfs internationaal.

Het voortdurend vergaderen is echter alleen weggelegd voor de elite, de gewone aanhanger moet plaatselijk bezig zijn en betrokken worden bij de strijd in voorlichtingscampagnes, verkoopacties, het bemannen van een stand of kraampje op beurs of markt. Sommige lokale groepen hebben hun activiteitenprogramma verruimd en geven voorlichting over het energievraagstuk in het algemeen op scholen en aan vormingsgroepen of hebben studieclubs om de mogelijkheden van stadsverwarming te bestuderen.

Ook de grote nationale campagnes zijn nuttig om de strijdgeest vaardig te houden en lijken een jaarlijkse traditie te worden³⁷. Ze worden maandenlang voorbereid, de plaatselijke kaders worden ingeschakeld, energiekranten worden in een oplage van 150.000 verspreid, waarschijnlijk voornamelijk onder de leden van de tientallen organisaties die aan de manifestaties meedoen. Een ieder in de plaatselijke groepen die maar even tijd heeft wordt gemobiliseerd, en wie verhinderd is kan zich er niettemin over verheugen dat er iets gebeurt.

Voor de trouwe aanhangers die zich nauwelijks kunnen vrijmaken of die in de beginjaren actief waren bestaat de mogelijkheid van hun belangstelling te getuigen en zich op de hoogte te houden door zich te abonneren op een AKB-tijdschrift. Enkele van deze bladen zijn *Onderstroom* (Nijmegen), *Radio-Aktief* (Haarlem), *Atoom Alarm* (Groningen) en *ZEK*, de zuidelijke energiekrant.

3.2. Het verwerven van publieke sympathie en steun

Enkele alerte en slagvaardige organisaties alleen zijn niet voldoende om indruk te maken op de overheid. Pas als duidelijk wordt dat de eigen bezwaren tegen

³⁷ Pinksterdemonstraties 1980 werden voorbereid voor Borssele en IJmuiden.

de kernenergie in brede lagen van de bevolking gedeeld worden, is er kans enige invloed te krijgen op het overheidsbeleid. De centrale organisaties in de AKB doen daarom veel moeite het publiek te informeren over de gevaren van de kernenergie en het op de been te brengen om tegen de kernenergie te demonstreren. Daartoe staan drie wegen open die wij achtereenvolgens zullen bespreken, te weten direct contact, contact via de massamedia en contact via andere organisaties.

3.2.1. Direct contact

Plaatselijke stroomgroepen en energiecomité's beijveren zich om door campagnes, voorlichtingsavonden en verspreiding van informatiemateriaal de plaatselijke bevolking bewust te maken van het probleem van de kernenergie. Ook ingezonden brieven naar de krant kunnen bijdragen tot herdefiniering van de situatie. Menig AKB-er tenslotte zal proberen in eigen kring te getuigen van zijn bezwaren tegen de kernenergie.

De centrale organisaties reageren alert, wanneer de Arnhemse Instellingen brochures verspreiden, een tentoonstelling organiseren of voorlichtingsmateriaal voor scholen vervaardigen. Tegenover een folder van de SEP over de snelle kweekreactor in Kalkar verspreid in een oplage van 4,5 miljoen, kon de AKB slechts enige honderdduizenden tegenfolders stellen, maar men reageerde. Een tentoonstelling van het Nederlands Atoomforum, ook in 1974, werd onmiddellijk met een tentoonstelling beantwoord, waaruit zelfs de oprichting van de Stichting Energie Educatief resulteerde. Zeer recent stelde de VMD haar Zonnekrant voor Scholieren tegenover de Energiekrant Tijd voor Energie van het Ministerie van Economische Zaken.

3.2.2. Contact via massamedia

Tot omstreeks 1972 stonden pers, radio en televisie overwegend welwillend tegenover de kernenergie. Daarop volgden vele jaren van negatieve berichtgeving, begonnen in maart 1972 over haarscheurtjes in de reactor te Dodewaard. De aandacht die de t.v. schonk aan de strijd tegen de Kalkarheffing heeft zeker het aantal dergenen die weigerden de heffing te betalen verhoogd. Dieptepunt van publiciteit voor de electriciteitswereld moet wel een t.v. uitzending in juni 1976 zijn geweest waarin de suggestie werd gewekt dat de beide kerncentrales zo slecht bewaakt werden dat het voor iedere burger mogelijk was de centrales binnen te dringen en sabotage te plegen³⁸.

Stroomgroepen en andere AKB-groepen zullen om aan hun acties bekendheid te geven proberen de aandacht van de media te trekken. Bij het verschijnen van een zwartboek of alternatieve nota zal een persconferentie worden belegd, bij

³⁸ De Arnhemse instellingen probeerden het vertrokken beeld recht te zetten: een actievoerder en een verslaggever hadden slechts een koelwatergebouw zoals elke centrale dat heeft bereikt, niet het reactorgebouw.

demonstraties hoopt men op de aanwezigheid van fotografen en filmers. Doodssymboliek wordt graag als blikvanger gehanteerd, een grafmonument voor de slachtoffers van de kernenergie, een skelet ter begroeting van politici die de regio Dodewaard bezoeken.

Sommige demonstraties trekken veel aandacht door hun massale karakter zoals Kalkar in 1977, Almelo in 1978 en Doel (België) in 1979. Door ordeverstoringen zou nog meer publiciteit verkregen kunnen worden en enkele groeperingen in de AKB zouden graag in beeld gebracht willen zien dat politiegeweld en kernenergie slechts symbolen zijn van de repressieve, kapitalistische staat. De overheid heeft echter geleerd niet te gauw gewelddadig op te treden en zo kon dan na Harrisburg een aantal jongelui ongeschonden en niet bekeurd huiswaarts keren, nadat zij bij een demonstratie onbevoegd over de hekken van Borssele waren geklommen.

3.2.3. Contact via andere organisaties

Al enige malen werd gewezen op de coalities die door de AKB worden aangegaan voor de verbreding van het actiefrent of voor het verkrijgen van financiële en andere steun. Op deze plaats willen wij daaraan toevoegen dat als de AKB erin slaagt contact te leggen met andere nog neutrale organisaties en ze tot samenwerking weet te brengen voor desnoods slechts één campagne (bijv. een protestdemonstratie tegen proefboringen in het Noorden des lands), de achterban van die organisaties toegankelijk wordt gemaakt voor AKB-informatie. Het is niet nodig dat de tijdelijke bondgenoot al definitief partij kiest tegen de kernenergie, het is al een winst wanneer de bestaande situatie en het gevoerde energiebeleid niet langer als vanzelfsprekend worden aanvaard, maar als problemen worden onderkend. Zo kan men niet zeggen dat de kerken in Nederland duidelijk stelling hebben gekozen inzake de kernenergie, wel dat zij het vraagstuk voor hun achterban bespreekbaar hebben gemaakt en bereid zijn aan een brede discussie deel te nemen.

Met de nadering van de brede maatschappelijke discussie over de kernenergie wordt van AKB-zijde, en in het bijzonder door de Initiatiegroep Energiediscussie, getracht zoveel mogelijk maatschappelijke organisaties bij de opzet en voorbereiding ervan te betrekken. Onder haar vleugelen is thans een Werkgroep Energiediscussie in oprichting waarin door meer dan honderd organisaties overleg wordt gepleegd. Van deze hebben 52 zich in januari 1980 tot de vaste kamercommissie voor de kernenergie gewend met een aantal wensen over de opzet van de brede discussie; onder de ondertekenaars treffen we vier grote, landelijke vrouwenorganisaties aan³⁹. Er is geen sprake van dat deze verenigingen zich zouden hebben uitgesproken tegen de kernenergie, maar zij zijn wel bereid de discussie in hun achterban op gang te brengen. Daardoor zal

³⁹ Het zijn de Vereniging van Huisvrouwen, de Bond van Plattelandsvrouwen, de Christen Vrouwenbond en de Hervormde Vrouwen Groep.

de AKB een nieuw verspreidingsgebied vinden voor haar informatiemateriaal en grotere bekendheid kunnen geven aan haar afwijzende standpunt. Er moet voor dit soort samenwerking echter een prijs betaald worden: het LEK heeft moeten accepteren dat de werkgroep niet bereid was al van te voren de kernenergie af te wijzen, hetgeen voor de IKB een reden was de werkgroep te verlaten⁴⁰.

3.3. *Strategieën en tactieken*

We hebben nu gezien hoe de AKB zich sterk maakt en hoe zij poogt toegang tot en steun van een breed publiek te krijgen. Maar om het overheidsbeleid te veranderen zal er ook contact met de overheid en de beslissers over het beleid moeten zijn. Vele benaderingswijzen zijn mogelijk, vele tactieken worden gebezigd. In het nu volgende zullen wij ze in drie strategieën rubriceren⁴¹. In de eerste plaats is er de kalme, verbale aanpak, de strategie van het argumenteren en overtuigen. Dan is er het meer spectaculaire protest, de strategie van de contestatie, waarbij het massaal uiten van protest belangrijker is dan de argumenten achter het verzet. Tenslotte is er de strategie van het procederen waarbij met behulp van de rechter gepoogd wordt het eigen standpunt te doen zegevieren.

3.3.1. *Argumenteren*

De ruimte laat niet toe een antwoord te geven op de vraag die hier aan de orde is, namelijk 'Wie zal, gevraagd of ongevraagd, welke argumenten bij welke gelegenheid en in welke vorm aan wie overbrengen'. Uit de schier eindeloze variatie van mogelijkheden om argumenten over te brengen kunnen wij slechts een keuze maken.

Vanaf het verschijnen van de Nota inzake het Kernenergiebeleid (Langman, 1972) hebben organisaties en bondgenoten binnen de AKB geen gelegenheid voorbij laten gaan om in nota's of per brief hun standpunt inzake de kernenergie met argumenten toe te lichten. Gereageerd werd op de deelname aan het Kalkarproject, op de Energienota, op de drie veiligheidsstudies die in de Energienota waren aangekondigd⁴², op de beide structuurschema's elektriciteitsvoorziening⁴³, en voorts op de voorstellen aan het parlement om de URENCO-fabriek te Almelo uit te breiden, om een vergunning te verlenen voor de export van reactorvaten aan Zuid-Afrika en om een brede maatschappelijke discussie te houden. Brieven over deze kwesties hadden verschil-

⁴⁰ LEK Bulletin nr. 5, februari 1980

⁴¹ Met een kleine wijziging maken wij hier gebruik van de benaderingswijze van Jeffrey M. Berry, *Lobbying for the People*, Princeton, N.J., 1977, p. 263.

⁴² zie bijv.: P. Boskma e.a., *Kernenergie in discussie*, Enschede 1975, en G. van Dijk en W. A. Smit, *Kleine kansen – grote gevolgen*, Enschede 1977.

⁴³ Zie noot 27.

lende geadresseerden, zoals Minister-President, Minister van economische zaken of voorzitter van de vaste commissie van de Tweede Kamer voor de kernenergie.

Soms reageerde men onuitgenodigd, soms maakte men gebruik van de mogelijkheden die geboden werden door hoorzittingen of door de procedure van de planologische kernbeslissing.

Naast de schriftelijke contacten die ieder kan leggen en waarvan velen kennis kunnen nemen en naast de mondelinge contacten op hoorzittingen, bestaat er een netwerk van informele contacten. Rechtstreeks of via bekenden uit partij, kerk of andere organisaties lopen tal van verbindingen tussen AKB-ers en functionarissen op ministeries en laboratoria of in het bedrijfsleven. Dit levert enerzijds een informatiestroom op naar de AKB, die daardoor bijvoorbeeld een concept van de Energienota 1974 zo tijdig in handen kreeg dat er prompt na verschijnen al op gereageerd kon worden. Anderzijds kan door de AKB informatie doorgegeven worden, bijvoorbeeld aan kamerleden in de hoop dat dit zal resulteren in kamervragen en in verspreiding van de eigen argumenten via de pers.

De AKB zou echter ook in formele netwerken graag een voet aan de grond krijgen, o.m. in de Raad voor het Energieonderzoek. De door de SNM voorgestelde kandidaten werden echter niet door de minister geaccepteerd.

Wat zich op nationaal niveau afspeelt, kan zich op provinciaal of gemeentelijk niveau herhalen. Ook lagere overheden zijn bij de besluitvorming betrokken door het verlenen van vergunningen of het vaststellen van bestemmingsplannen. Soms keert de lagere overheid zich tegen het centraal gevoerde beleid. De provincies Groningen en Drenthe en vele gemeenten in die provincies zijn tegen de door de regering nodig geoordeelde proefboringen. In 1974 schaarde een 70-tal gemeenten zich achter een brief van B & W en Raad van Haarlem waarin geprotesteerd werd tegen de Kalkarheffing; twee gemeenten weigerden zelfs de heffing te betalen. Het was een succes van de stroomgroep Haarlem die via informele verbindingen de brief van Haarlem had uitgelokt. Minder succes had in 1978 de VMD met een schrijven aan alle gemeenten, waarin stelling genomen werd tegen het beleid van de electriciteitsmaatschappijen en de eenzijdige voorlichting die deze zouden verspreiden via het voorlichtingsbulletin Interformatie. Vele gemeenten reageerden wel, — echter in bewoordingen die ontleend waren aan een brief van de Arnhemse instellingen⁴⁴.

Na Harrisburg staan de provincies Gelderland en Zeeland onder druk om de sluiting van Dodewaard en Borssele te bewerkstelligen. Vooral in Zeeland worden voor sluiting van de centrale van vele zijden argumenten naar voren gebracht. Zo werd een nota van Gedeputeerde Staten van augustus 1979 door het Energiecomité Zeeland beantwoord met een zwartboek⁴⁵.

⁴⁴ Milieudefensie Jrg. 8 (jan 1978) 24-25.

⁴⁵ Nota inzake verschillende aspecten van de kernenergiecentrales te Borssele en te Doel Gedeputeerde Staten van Zeeland Nr. 2677/282 d.d. 21 augustus 1979. Zwartboek Kerncentrale Borssele. Energiecomité Zeeland, 11 december 1979.

3.3.2. *Contesteren*

Een van de taken waarvoor de AKB zich gesteld ziet is zich te richten tot het publiek teneinde daar zo breed mogelijke sympathie en steun te krijgen (zie § 3.2.). Wanneer de AKB zich tot de overheid richt heeft zij deze aanhang niet nodig om te argumenteren, wel om duidelijk te maken dat haar argumenten door brede lagen van de bevolking worden gedeeld. Argumenten van kleine groepen kunnen nog terzijde worden geschoven, vooral als het gaat om schattingen van risico's, maar wanneer blijkt dat velen zich door beleidsvoornemens van de overheid in hun veiligheid, in hun leefsituatie bedreigd voelen, zal de overheid zich op een herziening van het beleid willen beraden. Voor de AKB is het derhalve zaak de overheid duidelijk te maken hoe massaal haar aanhang is en hoe zwaar er aan de bezwaren wordt getild. Dat gebeurt door middel van acties.

Van 1973 af zijn er demonstratieve acties georganiseerd op plaatsen die symboolwaarde hebben. Naar Kalkar, waar de snelle kweekreactor wordt gebouwd en bekend door de Kalkarheffing, trok men in '73, '74, '77 en '79. Vooral de demonstratie van 1977 genoot grote belangstelling: tienduizenden demonstranten, duizenden Duitse militairen en politiemanscapen en een onbekend aantal verslaggevers. Almelo is sinds 1977, toen de plannen voor uitbreiding van de fabriek aldaar aan de orde kwamen, eveneens in trek, met als hoogtepunt de demonstratie van 4 maart 1978. In Onstwedde in 1977 en in Gasselte 1979 gaven grote demonstraties uiting aan het verzet tegen de proefboringen. De laatste jaren wordt ook IJmuiden een demonstratieoord, omdat van daaruit schepen vertrekken om radioactief afval in de oceaan te dumpen. In Nederland hebben de grote demonstraties tegen de kernenergie niet tot ordeverstoringen geleid. Slechts enkele kleinere acties zoals de bezetting van een boortoren in Warffum als protest tegen de aangekondigde proefboringen en de acties van BAN tegen Almelo kan men onwettig noemen.

Andere vormen van contestatie zijn handtekeningenacties, adressen sturen, brieven schrijven in het kader van een campagne. Al deze vormen komen we in de nog korte geschiedenis van de AKB tegen. Het grootste aantal bij één gelegenheid aangeboden handtekeningen bedroeg 155.000 in het kader van de strijd tegen de Kalkarheffing. De weigering de Kalkarheffing te betalen, wellicht gemakkelijk gemaakt door de acties tegen de Volkstelling in 1971 en de 1000 gulden collegegeld uit 1972, is trouwens ook een duidelijke uitdaging van het gezag, waarbij tenslotte de uitdagers de zege behaalden.

Volledigheidshalve merken wij op dat de grote demonstraties meer dan één functie hebben. Niet alleen zijn zij een vorm van contestatie maar ook dragen zij, zoals wij zagen, bij om de AKB in de publiciteit te brengen en bovendien stimuleren zij het enthousiasme van degenen die reeds aanhanger van de AKB zijn.

3.3.3. Procederen

Zonder vergunningen van allerlei aard kan een ondernemer tegenwoordig vrijwel niets meer beginnen, maar om de vereiste vergunningen te verkrijgen moet hij aan allerlei voorwaarden voldoen. Dat geldt ook voor degenen die een kernreactor voor commerciële of experimentele doeleinden wil bouwen. Hier nu liggen aangrijpingspunten voor organisaties binnen de AKB. Allereerst kan men trachten te voorkomen dat met de bouw wordt begonnen door bezwaarschriften in te dienen tegen de bouw. Heeft men daarmee, ook in hoger beroep, geen resultaat behaald, dan kan bezwaar worden gemaakt tegen de inwerkingstelling, met ook hier weer de mogelijkheid van beroep, indien men in eerste instantie geen succes heeft gehad.

Terwijl de centrale te Dodewaard nog gebouwd kon worden zonder dat de GKN een strobreed in de weg werd gelegd, was de Provinciale Zeeuwse Energie Maatschappij PZEM in een voortdurende juridische strijd gewikkeld met de Vereniging Milieuhygiëne Zeeland die in 1970 de afgifte van een bouwvergunning voor de centrale te Borssele trachtte te verhinderen en in 1973, gesteund door duizenden bezwaarschriften maar tevergeefs de inwerkingstelling met juridische middelen bestreed. Ook in hoger beroep bleef succes uit. De Vereniging Milieudefensie had al evenmin succes met haar bezwaarschrift tegen de bouw van een proefreactor van de KEMA in 1972. Toen in 1977 de zaak eindelijk in hoger beroep werd afgesloten, was het experiment, dat twee jaar zou duren, al beëindigd.

Ondanks het uitblijven van succes heeft men de moed niet opgegeven en wordt elke aanleiding om te procederen aangegrepen. Wellicht hebben de successen die de Duitse AKB met procederen heeft behaald inspirerend gewerkt. Er werden bezwaarschriften ingediend tegen de verlening van een vergunning voor de bouw van nieuwe opslagloodsen voor kernsplijtingsafval, zowel te Dodewaard als te Borssele, in 1977 procedeerde de Vereniging Milieudefensie tegen de Staat wegens het ontbreken van een specifiek rampenplan voor Borssele en in 1978 probeerde een privé persoon via de Raad van State te verhinderen dat nog langer transporten met radioactief afval langs zijn huis zouden rijden en de oceaan bedreigd zou worden door dumping van dat afval via de haven van IJmuiden.

Het inschakelen van de rechter ter oplossing van conflicten tussen groepen van burgers en de overheid of overheidsorganen is de laatste jaren sterk toegenomen⁴⁶. Sommige protestgroepen zoals in Nederland de beweging tegen de drinkwaterfluoridering hebben hun succes vooral via de rechter behaald⁴⁷. Voor de AKB lijkt de politieke weg meer perspectief te bieden vanwege het onzekere beleid van de overheid inzake de kernenergie. Maar ook dan nog heeft het procederen zin in zoverre er publiciteit mee wordt verkregen en de

⁴⁶ J. F. Handler, *Social Movements and the Legal System*. New York 1978.

⁴⁷ E. Abma. Acties pro en contra, In: *Fluoridering, kiezen of trekken*. Cahiers Biowetenschappen en Maatschappij, Jrg. 4: nr 3 (1978) 41-48.

solidariteit binnen de groep er door wordt gestimuleerd. Te merken dat er iets ondernomen wordt kan de participant actief houden, de sympathisant tot contribuant maken.

4. *Conclusies*

Een terugblik op het energiefrent in de jaren zeventig laat een aantal opmerkelijke externe gebeurtenissen en interne ontwikkelingen zien. Tot de externe gebeurtenissen behoren het verschijnen van het Rapport aan de Club van Rome (maart 1972), de oliecrisis (najaar 1973) en de opkomst van een Anti Kernenergie Beweging. Van de interne ontwikkelingen noemen wij slechts die welke voor ons onderwerp van belang zijn:

a. beslissende zeggenschap van de overheid bij bouw en exploitatie van nieuwe kerncentrales. Het initiatief en de beslissing tot de bouw van de centrales te Dodewaard en Borssele waren genomen door de electriciteitsproducenten. De rol van de overheid beperkte zich tot goedkeuring van de bouw, nadat gebleken was dat aan de voorwaarden van de Kernenergiewet was voldaan. In 1974 echter blijkt de regering ervan doordrongen te zijn dat er bijzondere problemen verbonden zijn aan de toepassing van kernenergie en dat er gevoelens van onveiligheid zijn ontstaan⁴⁸. Daarom moet zowel vanuit technisch als vanuit politiek oogpunt de centrale overheid bij de bouw van nieuwe kerncentrales beslissende bevoegdheid krijgen, hetgeen onder meer een wijziging van de kernenergiewet met zich mee zal brengen.

b. inspraak van belanghebbenden in het vestigingsplaatsbeleid voor kerncentrales. Toen de procedure van de planologische kernbeslissing van toepassing werd verklaard op de electriciteitsvoorzieningen (centrales, hoogspanningsleidingen, koppelnetten), werd daarmee aan elke persoon en elke organisatie de gelegenheid geboden schriftelijk en mondeling te reageren op de voorstellen inzake vestigingsplaatsen van electriciteitscentrales.

c. erkenning van de gerechtvaardigdheid van twijfels inzake kernenergie. De overheid heeft niet alle nota's die kritiek op of afwijzing van kernenergie inhielden zonder meer terzijde geschoven. De kritieken op het advies van de Gezondheidsraad Kernenergie en Volksgezondheid van 1975 werden in een aanvullend advies verwerkt⁴⁹.

d. realisering van een bezinningsperiode. Kort voor de Energienota 1974 verscheen de eerste Bezinningsnota van de Bezinningsgroep Energiebeleid. Gepleit werd voor een bezinningsperiode van vijf jaar waarin geen opdracht gegeven zou worden tot de bouw van nieuwe kerncentrales. Dat zou betekend hebben dat de drie door de regering geplande kerncentrales niet in 1985 maar pas in 1990 klaar zouden zijn geweest. Met nog een twee jaar durende maatschappelijke discussie voor de boeg en een bouwtijd van een kerncentrale van

⁴⁸ Energienota, Tweede Kamer, zitting 1974-1975. — 13122. 26 september 1974 pp. 129-131.

⁴⁹ Kerncentrales en Volksgezondheid. Aanvullend advies van de Gezondheidsraad. Den Haag 1978. Zie ook noot 42.

ongeveer zes jaar plus nog een aantal jaren die nodig zijn voor een accoord over de opzet van de maatschappelijke discussie, voor een beslissing over de vestigingsplaatsen en voor de aanbesteding, is 1990 echter volkomen onhaalbaar geworden. De feitelijke realisering van een zo ruimte bezinningsperiode heeft echter niet te berusten op instemming van de zijde van de regering met de overwegingen van de Bezinningsgroep, maar kan voortvloeien uit onmacht de plannen te realiseren.

e. energiebesparing. In het begin van de jaren zeventig waren de berekeningen van de toekomstige vraag naar electriciteit en van de behoefte aan productiecapaciteit gebaseerd op de verwachting dat het energieverbruik onverminderd zou blijven groeien. Energie was ons geen zorg, energie was goedkoop. Thans is iedereen ervan overtuigd dat besparing mogelijk is. Vele particulieren zijn vol goede voornemens, bedrijven ontdekken een mogelijkheid tot kostenbesparing, de overheid propageert, stimuleert, subsidieert en ontwikkeld plannen.

f. onderzoek naar alternatieve energiebronnen. Nog slechts luttele jaren geleden werd vrijwel alle geld dat de overheid voor energieonderzoek beschikbaar stelde, besteed aan onderzoek naar kernenergie. Thans heeft de regering ook het onderzoek naar nieuwe energiebronnen in haar programma opgenomen. Haar eerste schreden op dit pad zette zij door in 1975 een ontheffingsfonds voor de bezwaarden tegen de Kalkarheffing in te stellen waaruit dergelijk onderzoek betaald zou worden. De naamsverandering van Reactorcentrum Nederland in Energieonderzoekscentrum Nederland duidt eveneens op de erkenning van de wenselijkheid van een breder onderzoeksprogramma.

g. Kalkar. Voor de bijdrage die de Nederlandse overheid verschuldigd is aan de bouw van de snelle kweekreactor in Kalkar werd in 1973 een wettelijke regeling getroffen om een heffing van 3% op de electriciteitsnota's mogelijk te maken⁵⁰. Vanaf 1977 wordt de bijdrage echter betaald uit de algemene middelen.

h. proefboringen. In 1976 kondigde de regering aan te willen onderzoeken of in ons land zoutkoepels aanwezig zijn, geschikt voor blijvende opslag van kernsplijtingsafval. Tot nu toe is het bij een voornemen gebleven.

Wanneer wij deze ontwikkelingen zien tegen de achtergrond van het streven en optreden van de AKB zoals in het voorgaande beschreven, ligt de stelling voor de hand dat de AKB, althans voor een belangrijk deel, oorzaak is geweest van de beleidswijzigingen of van de vertraging in de uitvoering van beleidsbeslissingen. Dat een dergelijke stelling op speculatie berust is niet zo'n bezwaar: unieke gebeurtenissen achteraf verklaren is altijd speculatie. Problematischer is dat gemakkelijk misverstanden kunnen ontstaan over wat met AKB wordt bedoeld. Daarom herhalen wij hier dat wij er alle stromingen, groepen en groeperingen onder hebben begrepen die, steeds of op bepaalde momenten,

⁵⁰ Zie noot 11.

zich gekeerd hebben hetzij tegen elke toepassing van kernenergie hetzij tegen bepaalde beleidsbeslissingen of beleidsvoornemens met betrekking tot kernenergie. Gaan wij echter van een dergelijke brede definitie uit, dan lijkt het onmiskenbaar dat de AKB belangrijke successen heeft geboekt.

Het heterogene karakter van de AKB betekent echter tevens dat binnen de AKB niet alle groepen even tevreden zijn met het bereikte succes. Tevreden zijn zij die slechts een bezinningsperiode hebben beleefd. Tevreden zijn ook die groepen die een democratisch besluitvoorbereidingsproces wensten: zij krijgen hun BMD (Brede Maatschappelijke Discussie)⁵¹, maar teleurstelling zal hun deel worden. De BMD kan niet anders dan een schijnvertoning worden, nuttig misschien om een beslissing te kunnen uitstellen, gunstig misschien ook om het échec met de inspraakprocedure over de vestigingsplaatsen van kerncentrales te camoufleren, maar niet bijdragend tot de uiteindelijke besluitvorming. Juist in de BMD zal de heterogeniteit van de AKB duidelijk blijken: bezonnen geluiden zullen worden overstemd door de ongeremde emotionaliteit van gretige hoorzittingbezoekers; de geïnteresseerden in het energievraagstuk zullen zich gedwarsboemd weten door anti-kapitalistische groepen die van de BMD een BDM, een brede discussie over de maatschappij willen maken. Niemand zal tenslotte eer kunnen inleggen met de BMD, de beslissing blijft voorbehouden aan de volksvertegenwoordiging.

De groepen in de AKB die op dit moment nog niet tevreden zijn met de behaalde resultaten hebben op hun verlanglijst de sluiting van Dodewaard, Borsselle en Almelo opzegging van de deelneming in het Kalkarproject, afzien van proefboringen naar zoutkoepels en tenslotte de beslissing dat er geen kerncentrales meer gebouwd zullen worden. Zij lijken voorlopig weinig kans op verder succes te hebben. Regering en parlement zullen, zolang geen definitieve beslissing over de toekomst van de kernenergie is genomen, geen ontwikkelingen willen terugdraaien waarvan je in de toekomst nog zou kunnen profiteren. Die toekomst ligt nog open. Maar zou het behoud van welvaart en inkomen moeten worden afgewogen tegen de risico's van kerncentrales, dan is voortgezet succes van de AKB allerminst gegarandeerd.

⁵¹ De Algemene Energieraad gaf zijn Advies uitgebracht aan de Minister van Economische Zaken de titel mee: 'Een brede maatschappelijke discussie over (kern)energie'. (7 juni 1978). De kamerstukken over dit onderwerp (nr. 15100; nr. 1 dateert van 17 juli 1978) hebben als titel 'Maatschappelijke discussie over toepassing van kernenergie voor electriciteitsopwekking'.